

Доц. Василь Ухач

Інститут МАУП
(Тернопіль)

ПРАВОСЛАВНІ ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК БАЗИСНІ СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ (в контексті сучасних глобалізаційних процесів)

На початку нового тисячоліття актуально говорити про особливий етап у розвитку цивілізації і культури. В історії людства було небагато таких періодів, які пов'язані з переломними станами цивілізацій, з радикальною перебудовою самих підвалин життєдіяльності усього суспільства. У такі епохи завжди йдуть напружені пошуки нових світоглядних орієнтирів, нових цінностей.

Минуло вже дві тисячі років, як наш гріховний світ пізнав світлі Хрестові Заповіти, передані ним у своїй безсмертній Нагорній Проповіді. Власне, якщо говорити про цінності православного християнства (християнства, загалом), то слід виходити з Нагорної Проповіді, де самим Богом названо дев'ять блаженств, тобто найвищих чеснот, які ведуть людину до спасіння. Ці Заповіти Блаженства - головні духовні цінності християнства - це істинні орієнтири постійного духовного зростання на стежі Віри, Надії, Любові.

Кожен з етапів історичного розвитку України відіграв свою неповторну роль у формуванні найбільш оптимальної для української владі державницької моделі, знайшов відображення в суспільній думці, ментальності народу. Українська традиція передбачає активну участь в державотворчому процесі, у розбудові держави національної церкви, зокрема Української Православної Церкви, вагома і незаперечна роль якої у цій сфері, у збереженні української ідентичності підтверджена її багатовіковою історією.

Християнська ідея - підґрунтя для найбільш характерних ознак української культури як цілісної системи духовних цінностей. Церква, яка покликана відігравати особливу роль у процесі національного відродження, може взяти на себе функцію інтелектуальної, психологічної та світоглядної сили здатної захистити людину від утилітаризму і повернути її до джерел духовності, високих моральних цінностей.

Видаються особливо актуальними ці слова, в умовах сучасних світових глобалізаційних процесів. Слід враховувати, що сучасна глобалістика не може не мати слідів ідеологічних протиборств, а ідеології, як правило мають глибинне релігійно — філософське коріння. Не важко спрогнозувати до чого приведе антидуховна глобалізація. Оскільки Творець визначив індивідуальні особливості людей, а також різні мови, культури і нації, то духовний опір бездуховному богоборчеству треба розпочинати з окремої людини, сім'ї, нації і церкви [1, 4.]. А це в свою чергу вкотре повертає нас до розуміння у характерних ознак, специфіки українського менталітету, де православні християнські цінності займають ключові позиції. Зрештою, українська історична минувшина, є цьому яскравим підтвердженням.

Саме менталітет, під яким слід розуміти особливий стиль світосприйняття - стиль мислення і поведінки, властивий тільки даному етносу, дає можливість відкрити тасмнищу національності. Менталітет, у свою чергу, впливає на явища духовного життя. Разом з тим менталітет нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації і відображає зміст народних світовідчужань. Так, миролюбність, милосердя, висока духовність - ці якості русинів знайшли відображення у фресках та мозаїках Софії Київської. До вірності православ'ю, освіченості, любові до батьківщини — закликали співвідчизників Х. Філалет, І. Вишенський, Б. Хмельницький [2, 340 - 341]. З XVI-XVII століть менталітет української нації спрямований на загальноєвропейські цінності, пов'язані з концепціями просвітництва і відтворені в ідеалі „людина всесвіту”. Власна православна віра була в умовах XVI-XVII століть чи не єдиною відзнакою українства . Важко не погодитись з думкою сучасних релігієзнавців, що православна церква, яка втілювала для української національної свідомості істину віру, стала основою для обстоювання українцями власної національної самобутності та гідності.

Аналіз особливостей українського православ'я дає підстави дати наступне визначення: українське православ'я - це переломлені через призму особливостей національної духовності передуючих релігійних традицій українського етносу, його історичного буття і самобутності культури і ввібрані у ролі ідентифікаторів його духовності, християнське віровчення і культ, організація церковного життя [3, 340 - 321].

З XVI-XVII століть менталітет української нації спрямовано на загальноєвропейські цінності, пов'язані з концепціями просвітництва і відтворені в ідеалі "людини всесвіту", що нерозривно пов'язано із романтичним ідеалом козацтва. Власна православна віра була в умовах XVI-XVII століть чи не єдиною позитивною відзнакою українства. В українському православ'ї XVII століття можна виділити такі характерні риси:

1. Прогресуючий демократизм, поєднаний з виборною основою заміщення всіх церковних посад і тісно пов'язана з цим моральність Церкви. Участь світських людей у виборах церковного кліру своїм корінням сягає апостольських часів. З часом роль народу у виборах церковного кліру в УПЦ зростає. Цьому сприяв насамперед характер суспільного розвитку — широкий розвиток самоуправління і саморозвиток у світському житті. Маючи тісний моральний зв'язок зі своїми виборцями, постійно поповнюючись новими членами з народу, духовництво в Україні не стало особливим, замкнутим прошарком, завжди брало активну участь у суспільних і політичних справах і, в свою чергу, допускало мирян до участі у церковних справах. Останні брали участь майже в усіх церковних соборах. Водночас відзначимо й те, що всі важливі договори, які стосувались внутрішнього і зовнішнього життя України, укладались не без участі білого і чорного духовенства. Особливо це характерно для XVII століття. Українці, зберігши і розвинувши народний характер у громадському ладі, зберегли і розвинули також і демократичну основу у своїй Православній Церкві. І саме така їх оцінка врятувала цю Церкву від неминучої загибелі на початку XVII століття.

2. Ознакою українського православ'я була також висока віротерпимість. У

часи мирного співіснування не було в УПЦ ворожості до людей інших віросповідань. У Києві, наприклад, довгий час вільно існували і діяли католицькі костіоли. Знаходили в Україні розуміння та притулок і протестанти. У часи К. Острозького в Острозі для мусульман була побудована мечеть. Давні гуманістичні традиції в УПЦ ніколи не забувалися.

3. Європейськість і відкритість до інших релігійних систем. Процес онаціоналення найбільш чітко виявився в обрядово-культуовій сфері УПЦ.

4. Українське православ'я виділялось також і активними процесами онаціоналення православ'я.

За століття самостійного розвитку тут виробились деякі свої, властиві лише цій церкві обряди, молитви, а також своєрідне виконання загальноприйнятих християнських обрядів. Елементи національного з часом знайшли відображення у богослужбовій та релігійній літературі. Найяскравіше процес онаціоналення православ'я проявився у церковному мистецтві. Як елемент притаманний лише УПЦ сприймається й українська сакральна вишивка. Одним із вагомих факторів процесу онаціоналення православ'я була й народна мова. Мовою проповіді в УПЦ була розмовна українська.

5. Характеризуючи українське православ'я XVII століття, відзначимо його політичну інституційність і незалежність від світської влади.

В умовах відсутності незалежної української держави УПЦ часто брала на себе функції національної інституції. Український народ тягнувся до своєї Церкви, живив її кадрами, у більшості вихідцями з простих верств населення. Церква віддячувала тією ж любов'ю.

УПЦ до початку XVIII століття була, з певними застереженнями, фактично незалежною від світських правителів інституцією. Після Люблінської унії втратити для УПЦ незалежність від світської влади, більшість представників якої, на чолі з королем, були католики, — означало втратити і віру, що згодом підтвердив подальший розвиток подій у Київській митрополії. Як тільки світська влада почала якоюсь мірою впливати на хід церковних справ, одразу ж УПЦ вступила у смугу глибокого занепаду.

Принципи демократизму і соборності, що розвивалися в УПЦ, фактична незалежність Київської митрополії допомогли УПЦ вийти з кризи початку XVII століття і були одними з найважливіших чинників у процесі подальшого формування незалежності УПЦ від світської влади.

6. Однією з важливих рис українського православ'я є також його гуманізм і євангелізм.

Погляд на людину як найвищу цінність почав формуватися в Русі-Україні вже з моменту її хрещення і з кожним століттям проявлявся все яскравіше. Гуманістичні тенденції прослідковуються уже в найвідомішому творі першого митрополита-руєника Іларіона — "Слово про закон і благодать". Староруські традиції поступово формували в Україні ставлення до окремої людини як до "видимого образу невидимого Бога". Цією ідеєю проникнута вся УПЦ — найкраще вона відбита, зокрема, в українському іконописі. Ця ідея знайшла своє вираження і в існуванні при кожній українській церкві шпиталів, де жили старці, сироти, каліки, зупинялися мандрівники — пілігрими тощо. Всі ці люди ще відповідно до Статуту св. Володимира називалися "церковними людьми", і ще

тоді церква зобов'язувалась піклуватися про них. Це ж підтверджує і "Требник" П. Могили [4, 322]. На це звертав особливу увагу В. Янів, наголошуючи, що така діяльність зовсім не властива малорозвиненим у культурному розумінні народам [5, 196].

Православна Церква ініціювала в українських землях наприкінці XVI століття реформу шкільної освіти. Створюються освітні центри православної спільноти — братські школи. Їх характерною особливістю був всестановий характер, пріоритет знань. Особливістю розвитку культури-освітньої діяльності в Київській митрополії у XVII столітті було те, що практично із самого його початку цей розвиток відбувався в умовах поступового переміщення культури центру українських земель із Західної України до Києва. Цьому сприяли насамперед суспільні обставини — політичний союз із козацтвом. А демократизм козацького життя пронизував також і життя УПЦ. Розглядаючи історико-психологічні особливості формування менталітету українського етносу, необхідно враховувати багатотисячний період її бездержавного існування та розчленованість народу.

Попри все це українська ментальність упродовж віків зуміла зберегти свої основні характерологічні риси: гуманність, яка має в українстві різні форми вияву: невоюничність, миролюбність; лагідність; милосердність, благодійність; щирість; душевність; демократизм; любов до праці; індивідуалізм, стремління до свободи, хазяйновитість; волелюбність, інтровертизм і, незважаючи на наявність істотних східних впливів в цілому, може бути охарактеризована як ментальність західного типу.

Підсумовуючи, наголосимо, що Україні, особливо в сучасних глобалізаційних умовах, що нищать духовне і нівелюють все національне, вкрай необхідна єдина помісна Українська Православна Церква, яка в у попередні історичні періоди, в умовах бездержав'я, засилля домашніх колонізаторів та політичного етногеніциду, завжди перебирала на себе функції єдиного захисника нашого народу, його одвічної пам'яті, „віри батьків", самобутньої культури, традицій побуту, чим забезпечувала самозбереження українства [6, 180].

Література

1. Щокін Г. Спільний шлях до Бога до нашого Небесного Ося// Персонал. — 2006. — №5.
2. Історія релігії в Україні Т.2. Українське православ'я //За ред. проф. П. Яроцького. — К., 1997
3. Історія релігії в Україні — Т.2. — Українське православ'я //За ред. проф. П. Яроцького. — К., 1997.
4. Там же., С. 322.
5. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду// Релігія в житті українського народу. — Мюнхен: Рим: Париж, 1966.
6. Гудима А. Релігієзнавство: навчальний методологічний посібник - Тернопіль: Укрмедкнига, 2000.